

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Задесенець Яни Миколаївни
"Діяльність М.С. Мордвинова на Півдні України (кін. XVIII – поч.
XIX ст.)", подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних
наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України**

В останні десятиліття посилюється інтерес до регіональної історії. З'явилися численні праці, присвячені і південноукраїнській проблематиці. В цих наукових дослідженнях розглядаються різноманітні аспекти соціально-економічної та суспільно-політичної історії південноукраїнського регіону кінця XVIII – XIX ст.

Дисертаційне дослідження Я.М. Задесенець, присвячене дослідженню діяльності М.С.Мордвинова на Півдні України. В роботі характеризується М.С.Мордвинов як імперський воєначальник і чиновник, його робота на чолі Чорноморського адміралтейського управління, вплив ініціатив М.С.Мордвинова на соціально-економічний стан регіону, антитатарська політика цієї особи на Півдні та ін. аспекти.

Сформульовані у вступі мета і конкретні завдання роботи зумовили структуру дисертації, яка складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків.

В дисертації зазначається, що тема дослідження не отримала спеціального наукового висвітлення в історіографії. Відсутні спеціальні історичні дослідження, присвячені аналізу діяльності М.С.Мордвинова на Півдні України.

У першому розділі дослідження аналізується історіографія проблеми, виділяється три етапи у дослідженні теми (1-й – друга чверть XIX – початок XX ст.; 2-й – радянський період; 3-й – з 1991 р. до сьогодні). З запропонованою періодизацією можна погодитися. Історіографічна розвідка виконана прискіпливо і досить плідно. В дисертації відзначено, що ступінь наукової розробки проблеми характеризується відсутністю спеціальних

досліджень, в яких би комплексно розглядалися всі аспекти зазначеної проблематики. В роботі проаналізуваний масив історичної літератури, в якій в тій чи в іншій мірі знайшли відображення сюжети пов'язані з діяльністю М.С.Мордвінова. Список джерел та літератури дослідження складає 277 позиції. З них 199 – це джерела, а 78 – література. Сучасних українських наукових видань використано менше 20 позицій.

На нашу думку, слід було б активніше залучати доробок сучасних українських істориків, присвячених не лише безпосередньо особистості М.С.Мордвінова, а і історії Півдня України взагалі. Це дозволило б повніше охарактеризувати зміни в регіоні в умовах його імперської інкорпорації та в умовах спроб перетворити цей українсько-козацький регіон на "Новоросію". В цих процесах М.С.Мордвінов приймав безпосередню участь.

Методологічна основа дисертації цілковито прийнятна для історичного дослідження. Автор віддає перевагу традиційним принципам дослідження: історизму, об'єктивності та багатофакторності. При цьому декларується застосування досить широкого арсеналу загальнонаукових, міждисциплінарних, загальних та спеціальних історичних / джерелознавчих методів та прийомів.

Робота написана на базі опублікованих джерел, так і широкого масиву матеріалів з архівів України та Росії, зокрема Російського державного історичного архіву (РГИА), Російського державного архіву давніх актів (РГАДА), Російського державного архіву Військово-морського флоту (РГАВМФ). Всього використано 123 справи.

Не всі ці матеріали автор виявив особисто. В сучасних умовах російсько-української війни плідно працювати в російських архівах неможливо. При написанні роботи була використана колекція історичних джерел з архівних фондів Росії та України, складена ще в 1990-х рр. під керівництвом проф. А.В.Бойка Вони зберігаються на кафедрі джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін ЗНУ. На нашу думку, авторові слід було про це чітко сказати, адже читач має знати, в

яких архівних установах і бібліотеках дисертант працював особисто, а які архівні документи (з колекції) аналізував, не залишаючи меж Запоріжжя. Кожному зрозуміло, що робота безпосередньо в історичному архіві і столичних наукових бібліотеках – це необхідний елемент становлення дослідника.

У списку використаних джерел та літератури нами не знайдені джерела з Відділу рукописів Російської Національної бібліотеки у Санкт-Петербурзі, хоча на стор. 22 дисертації заявлено, що матеріали фондів бібліотеки були використані при написанні роботи.

У розділі 2 дисертантом охарактеризовано діяльність М.С.Мордвінова як флотоводця та командувача Чорноморським флотом. В п. 2.1 стисло подається біографічний нарис М.С.Мордвінова. Автор зосереджується, головним чином, на його професійній діяльності. Це і зрозуміло. Однак для того, щоб надати об'єктивну характеристику будь-якої історичної особистості важливим є розуміння умов її формування. В якій родині він зростав? Які цінності йому прищеплювалися батьками? Як впливала на нього родина? Яку освіту отримав? Ким були його друзі? Наскільки він був релігійною людиною? Чи здатен він був до компромісів, в решті-решт. Для читача це залишається згадкою.

В розділі 2 проаналізовано та ретельно описано діяльність М.С.Мордвінова на керівних посадах Чорноморського адміралтейського правління та військового Чорноморського флоту. В цьому розділі, на нашу думку, автор занадто заглиблюється в деталі, технічні та військові характеристики російського флоту. Адже представлена дисертаційна робота захищається з спеціальності 07.00.01 – історія України, а не з історії Росії. У розділі не вистачає українського компоненту. Зокрема, корисним було б навести дані щодо кількості місцевих жителів та українців зокрема серед матросів та командного складу флоту тощо.

В дисертації автор не раз наголошує на ліберальних (стор. 39, 124, 139, 187 та ін.) поглядах М.С.Мордвінова. На нашу думку, аналізу системи

суспільно-політичних поглядів М.С.Мордвінова можна було присвятити окремий параграф. Що автор вкладає в "лібералізм" М.С.Мордвінова? Як, зокрема, оцінював "ліберал М.С.Мордвінов" події Французької революції, Наполеонівські війни та ін.? Йому були добре відомі ці події і він не міг не реагувати на них. Або, як він ставився до декабристського руху? Чи можна називати адмірала лібералом лише тому, що він єдиний із членів Державної Ради відмовився підписувати смертний вирок п'яти декабристам? А що після цього? Протестував? У якийсь інший спосіб висловлював свою незгоду з політикою царя? І які взагалі були мотиви цього демаршу? Ніяких даних в роботі немає. Цих питань не виникало б, якщо б у дисертації знайшлося місце аналізу його суспільно-політичних поглядів.

Отже, наскільки був «лібералом» поміщик-кріпосник М. С. Мордвінов, який проводив відверто антитатарську та антиукраїнську політику?

М.С.Мордвінов був імперським чиновником, який впроваджував "Русский мир" у південноукраїнському регіоні, будував тут Новоросію. Він самовіддано працював на імперську ідею, запроваджуючи російський деспотизм та кріпацтво. М.С.Мордвінов приймав участь у поширенні на Південь України імперського адміністративного устрою, впровадженні кріпацтва, русифікації, проводив антитатарські та антиукраїнські заходи, підтримував заселення земель регіону росіянами та лояльними до них етнічними групами.

На нашу думку, в дисертації корисним було б (хоча б стисло) охарактеризувати той рівень цивілізації, який ґрунтувався на українському козацькому населенні й існував у регіоні до його захоплення Росією і який знищувався, в результаті утвердження, говорячи сучасною мовою, "русского мира"? За даними Н. Полонської-Василенко, загальна чисельність жителів Півдня станом на 1796 р. становила вже близько 1 млн осіб. Українців серед них було понад 70% (Полонська-Василенко Н. Південна Україна після зруйнування Січі. – Мюнхен, 1965. – С. 106). Впроваджуючи "русский мир" М.С.Мордвінов приймав участь у знищенні всіх осередків українського

життя, залишків козацького територіального устрою, козацького аграрного устрою, що будувався на вільнонайманій праці, українського економічного та культурного життя (зокрема, освіти) тощо.

Цікаво було також прослідкувати як ставився М.С.Мордвинов до стихійного заселення українцями Півдня? Адже він не міг не знати про масові стихійні міграції з Правобережної та Лівобережної України, що відбувалися одночасно з організованим заселенням росіян з російських губерній і зарубіжних колоністів.

На нашу думку, досліджуючи діяльність таких чиновників як М.С.Мордвинов можна дати відповідь на фундаментальне запитання: чому проект "Новоросія" не вдався? Бо він мав суто грабіжницький характер: захоплювалася територія, частково виселялося корінне населення; відбиралися земля та майно; організовано завозилися на південноукраїнські землі росіяни-кріпаки, іноземні колоністи; місцеве населення перетворювалося на кріпаків; проводилася політика русифікації. У регіоні будували нові міста, як правило – військові форпости. Планувалася подальша експансія на Південь, в рамках "грецького проекту". На таких підставах неможливо було створити стабільне, якісне суспільство з історичною перспективою. Подальший історичний розвиток довів це.

Фактологічно насиченим є 4 розділ дисертації. У розділі перераховуються всі маєтки М.С.Мордвинова, що були зосереджені, головним чином, у Таврійській губернії (в тому числі в Криму). Розбудова маєтків в Криму супроводжувалася постійними земельними конфліктами та судовими тяжбами з місцевим татарським населенням. У роботі справедливо зазначається, що мусульманське населення Криму М.С.Мордвинов сприймав як своїх ворогів, "п'яту колону" Туреччини, деструктивний елемент нездатний приносити жодної користі державі. Тобто, його відношення до кримських татар було упередженим і негативним. Він підтримував думки Потьомкіна про необхідність виселити татар на Кубань. На його думку, жодних законних підстав для численних претензій татар на землі (в тому

числі його маєтки в Криму) не має. У дисертації цитуються "мнения" М.С.Мордвинов з татарської проблеми, які він надсилав у імператорську канцелярію. "Татарське питання" постійно підіймалося в його листуванні, як службовому, так і приватному із сторонніми особами.

Дисертаційне дослідження тільки виграло б, якщо б автор проаналізував на подібному рівні і позицію Мордвинова щодо українців. У дисертації лише зазначається, що "він їх за тогочасної імперською модою загалом не відділяв від «руського народу»" (стор. 146). Але цього замало. Адже власне «руського народу» (жителів центральних районів Росії) не виселяли з України на Кубань і в інші місця імперії? Навпаки, «руським народом» заселяли Україну. Тобто, на практиці, українців все-таки «відділяли від руських» з усіма трагічними наслідками, що з цього випливали. На це слід було чітко вказати.

У цілому, робота написана грамотною науковою мовою, хоча й містить деякі огріхи та помилки. Так, у "Змісті" на стор. 3 у назві розділу 2 читаємо: "Південь України", а у 2.1 – "півднем України", в назві розділу 3.2 читаємо: "Південна Україна", а в назві розділу 4 "південної України". Назва історико-географічного регіону пишеться то з малої, то з великої літери "П". Подібні казуси зустрічаються і по тексту (стор. 10, 11, 13, 19 / стор. 5, 6, 30 та ін.)

Робота містить 4 додатки. Це "Формулярний список М.С. Мордвинова, щодо його служби на момент перевodu на Південь (1785)", копії портретів М.С. Мордвинова 1771 р. та 1820-і рр., копії малюнка Будинку головного командира Чорноморського флоту в м. Миколаєві (1808 р.) та сучасний вигляд цього приміщення. Додатки збагатили дане дослідження.

Робота містить детальні висновки й узагальнення, які підвели загальний підсумок дослідження.

Висловлені зауваження й побажання, значною мірою пов'язані з загальним рівнем досліджень південноукраїнської тематики. Молоді дослідники часто залишаються в полоні документів імперського походження, не в змозі здійснити їх наукову критику, що є необхідним елементом будь-

якого наукового дослідження. Але необхідно чітко вказати, що в дисертації Задесенець Яни Миколаївни "Діяльність М.С. Мордвинова на Півдні України (кін. XVIII – поч. XIX ст.)" робиться спроба вирватися з ідеологічних тенет цих документів і зробити в цілому об'єктивне дослідження, що й може бути підставою для загалом позитивної оцінки поданої на розгляд праці.

Автореферат розкриває зміст дисертації, творчий доробок її автора й відповідає встановленим вимогам.

Дисертаційне дослідження Задесенець Яни Миколаївни "Діяльність М.С. Мордвинова на Півдні України (кін. XVIII – поч. XIX ст.)" є самостійним і завершеним науковим дослідженням, виконаним на належному науково-теоретичному рівні. Основні положення і висновки дисертації апробовані у авторських публікаціях, у виступах на міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях.

Дисертація Задесенець Яни Миколаївни "Діяльність М.С. Мордвинова на Півдні України (кін. XVIII – поч. XIX ст.)" відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор – Задесенець Яна Миколаївна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент
доктор історичних наук,
професор кафедри історії
України Запорізького
національного університету

Г.Ф. Турченко

Підпис професора Турченко
Вчений секретар Запорізького
національного університету

В.П. Снежко